

aclariments sobre conceptes que, si bé entre els politicòlegs (*local state*, p. 83) poden ser coneguts, no ho són tant entre els geògrafs, i a l'inrevés (*localities*, p. 80, 83, 85 i 86). Malgrat la complexitat potencial del tema tractat, el llenguatge és assequible, amè: no es busquen tres peus al gat ni es complica la vida al lector. És una llàstima, tanmateix, que no s'hagi dissenyat millor l'estructura dels subapartats: sovint els exemples (un d'ells, per cert, referit específicament a Catalunya, p. 78-80) prenen cos de subapartat i això despista el lector, perquè li sembla que entra en un altre tema, quan, de fet, es tracta d'una simple exemplificació del tema anterior.

Vet aquí, en definitiva, un llibre recomanable per a tots els interessats en geografia política, en ciència política, en teoria

de l'estat i en les noves formes d'estructuració i vertebració de la societat civil. Un llibre que, tot i haver estat pensat i escrit des d'un context molt diferent a l'europeu, sintonitza perfectament amb la filosofia municipalista que darrerament sembla escampar-se pel Vell Continent (llegiu l'Europa de les ciutats *versus* l'Europa dels estats). I tot plegat impregnat d'un cert optimisme (gens menyspreable pels temps que vivim), reflectit específicament en l'última frase: «In its concerns for a space for new political forms of expression, this book ends with a plea for optimism and for experiment, one we are unlikely to regret» (p. 144).

Joan Nogué-Font
Universitat de Girona
Secció de Geografia

TOWNSEND, J.; ARREVILLAGA, U.; CANCINO, S.; PACHECO, S.; PÉREZ, E. (1994). *Voces femeninas de las selvas*. México: Centro de Estudios del Desarrollo Rural i Universitat de Durham.

La majoria d'estudis sobre la colonització agrícola realitzats des de la geografia tradicional, molt nombrosos per altra banda, s'han basat especialment en aspectes socioeconòmics i, casualment (encara que aquesta tendència ha anat canviant en els últims anys), en aspectes mediambientals. El producte més immediat ha estat una literatura considerada per moltes autores com androcèntrica, que oblida i amaga el paper preponderant de les dones en aquests processos de colonització, i que «justifica», per tant, la seva desvinculació de tots aquells intents de planificació per al desenvolupament. El present treball és una aportació, tant teòrica com metodològica, feta per la geografia del gènere i exemplifica molt clarament quina és la forma de treballar el tema del subdesenvolupament des d'una perspectiva més integradora.

Voces femeninas de las selvas és l'edició mexicana d'una recerca proposada per la

mateixa Janet Townsend i portada a terme conjuntament entre el Centro de Estudios del Desarrollo Rural de Mèxic (CEDEUR) i la Universitat de Durham (Gran Bretanya). Aquesta investigació es va fixar l'objectiu d'estudiar el paper de les dones en la colonització de quatre àrees de la Selva Tropical mexicana: Veracruz, Chiapas, Tabasco i Campeche. Es podria dir també, i així ens aproximariem més al «background ideològic» de les autores, que amb ella es pretenia treure de l'anomimar el treball, les experiències, els patiments... és a dir, la quotidianitat de les dones en aquells processos de colonització. L'obra intenta ser, tal com molt bé reflecteix el seu títol, un document viu de les relacions de gènere i els problemes que envolten aquests grups de pobladors (les vicissituds de la migració, les mancances dels nous assentaments, les difícils relacions matrimonials, etc.), però, sobretot,

un material excepcional per descobrir les línies d'actuació (planificació) més acords amb les seves necessitats.

Un dels elements més destacables de la recerca i, evidentment, també de l'obra és la metodologia emprada: l'entrevista en profunditat. Aquesta tècnica d'investigació qualitativa (una de les aportacions més importants realitzades per la geografia del gènere i aplicable a tots els camps de la nostra disciplina) és la peça clau per arribar als objectius plantejats anteriorment ja que, en el moment en què permet desenvolupar estudis a nivell de la unitat familiar (tradicionalment l'espai femení), ajuda a treure a la llum la seva importància social, sempre desconeguda i evitada per la metodologia quantitativa. Així doncs, les veritables protagonistes d'aquesta obra són les dones que han participat en els tallers col·lectius organitzats per les investigadores. Però molt especialment la Guadalupe, la Lilia, l'Elena, la Mariana i la Micaela, cinc dones que van accedir a ser entrevistades personalment i que ens parlen i ens fan partícips de les seves experiències vitals. Aquestes entrevistes, reproduïdes quasi íntegrament, són els elements més fidedignes de l'important paper de les dones en la supervivència i la reproducció econòmica de la unitat familiar en els nous territoris colonitzats, i és per aquesta raó que han estat escollides per acompanyar cadascun dels capítols dedicats a les diferents àrees d'estudi.

La base teòrica de l'obra queda identificada clarament a la seva introducció, la qual podem considerar com el primer dels set capítols de què consta el llibre. Les autores, amb l'explicació de diferents experiències colonitzadores a diversos països del món subdesenvolupat, la qual ens recorda a l'article publicat per J. Townsend a DAG¹, exposen de manera comparativa les conseqüències més negatives

d'haver oblidat la dimensió femenina en la planificació. La colonització o, més ben dit, la migració cap a àrees rurals infra-desenvolupades, comporta la pèrdua per a les dones de qualsevol dret sobre la propietat de la terra, però, també, la desaparició de dos dels elements més importants en la supervivència i la reproducció de la unitat familiar: les xarxes de relació familiar i els ingressos provinents d'activitats productives femenines. Es trenca així amb la tradicional i diversa estructura d'obtenció d'ingressos, passant a convertir-se la unitat familiar en un nucli depenent d'un únic ingrés: el masculí. Però el que és més important, aquesta reestructuració incrementa la dependència en l'ingrés monetari, és a dir, en el treball assalariat i, per tant, en la precària productivitat de les explotacions (dedicades bàsicament a productes comercialitzables) i les grans oscil·lacions del mercat agrícola. Es veu, doncs, com les premisses de la pobresa i la malnutrició a la qual està sotmesa la majoria de la població de les àrees rurals dels països en vies de desenvolupament tenen clarament una explicació de gènere.

El cos bàsic del llibre està conformat pels quatre capítols següents, els quals són el producte tangible (en aquest cas llegible) de l'extens treball de camp obligat per la metodologia emprada. De forma general, es podria dir que estem davant de la descripció geogràfica i socio-econòmica dels diferents assentaments (ejidos) escollits en cadascuna de les àrees investigades (La Corregidora, Colonia Sor Juana Inés i Plan de Ayala de Veracruz; El Arroyo i La Planada de Chiapas; La Villa i El Tulipán de Tabasco i Tacaná, Naranjales i Independencia de Campeche). Aquesta diversitat, on es combinen assentaments espontanis i planificats, antics i nous, agrícoles i/o ramaders, més o menys dotats de serveis (la majoria estan mancats d'aigua neta, de fonts pròximes, de drenatge, d'electricitat i, fins i tot, de dispensaris, escoles i un llarg etcètera),

1. TOWNSEND, J. (1991), «Geografía y género de la colonización agrícola», *Documentos d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 18, p. 89-99.

proporciona una àmplia visió del fenomen de la colonització i del dur paper que ha d'assumir la dona en la creació d'aquests nous espais productius.

En un esforç que intenta ser explicatiu i comparatiu, les autores, al llarg dels capítols, van constatant com les dones han estat i són les que veritablement pateixen les conseqüències de la desplanificació i l'oblit estatal. La condició de la dona mexicana en les àrees d'estudi no es desvia de la línia bàsica i extensa de marginació i desvirtualització sòcio-econòmica exposada ja a la introducció. Així mateix, evidencien com s'han convertit en l'element sobre el qual es projecta violentament l'ofuscació i la desesperació d'una societat amb reminiscències del més extremat masclisme. No és d'estranyar, doncs, que l'alcoholisme i la violència domèstica (sempre entrelligats), conjuntament amb la pobresa, siguin els problemes més urgents d'aquests assentaments i de la majoria de la població femenina del Tercer Món. Clars i tristos exemples els podem trobar a quasi totes les entrevistes, però molt especialment a la de la Lilia, una dona maltractada i explotada primer pels pares i després pel marit, la qual ha hagut d'afrontar en solitari la desintegració de la seva família.

La dimensió pràctica de la investigació es troba recollida a la conclusió de l'obra, on es sintetitzen i combinen les solucions als problemes de la colonització proposades per les dones colones així com també per les mateixes investigadores. La idea essencial no és cap altra que l'imperatiu d'atorgar a la dona la representativitat i el poder en els òrgans de govern comunitaris, empíricament merescuts, i de crear un ambient propici per donar sortida a les seves inquietuds dins

de l'esfera productiva. La formació professional amb el suport de promotores qualificades i l'adequació dels programes de desenvolupament a les necessitats sòcio-econòmiques d'aquestes comunitats, especialment de les femenines, són uns dels canals per fer realitat el funcionament d'aquesta igualtat amagada i rebutjada. El més important, però, és l'autoconscienciació i la creença de les dones en les pròpies possibilitats i en el seu potencial per portar a terme aquest canvi. Elles són el mitjà, però de les actuacions del govern i de la mateixa societat depèn que en siguin les beneficiàries.

Així doncs, estem davant d'una obra que descriu i exposa clarament quines són les claus de la pobresa i el desenvolupament de la majoria de les àrees rurals d'un dels països més avançats d'Amèrica Llatina. El que s'exposa ens ajuda a comprendre els motius de fets com la revolta de Chiapas, una de les zones investigades, o bé els de la destrucció de la selva, que res no tenen a veure amb el benestar de les mateixes comunitats colones. Gràcies a la incorporació de les cinc entrevistes en profunditat i del llenguatge, encara que de vegades massa simple, emprat per les autores, el lector es pot convertir en part implicada en els problemes i les dificultats de ser dona en un territori descurat i moltes vegades oblidat. És una obra, doncs, que demostra la necessitat de portar a terme accions pràctiques en les quals les anàlisis geogràfiques des de la perspectiva del gènere, tant en la seva dimensió teòrica com pràctica, tenen moltes coses a dir.

Soledad Morales
Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Geografia